

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигдина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

Г. В. Вертієнко (Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТАЛ В АВЕСТІ

Реконструйоване **aiāh-* зазвичай перекладають як «метал, залізо» і виводять з арійської **aiās-*, ср. давн.-інд. *āyas-* «метал не коштовний» та припускають першочергове значення «бронза»¹. Розглянемо частоту вживання та семантичне навантаження *aiāh-* в авестійських текстах (*Яснах*, *Відевдаті* та *Яштах*). Як самостійне слово *aiāh-* вживане п'ять разів в *Яснах* (9, 11; 11, 7; 30, 7; 32, 7; 51, 9), є два випадки в *Яштах* (10, 96; 13, 2) та *hāraх* у *Відевдаті* 5, 38². В композитах переважно цей термін має місце в *Яштах* (10, 70, 13, 45, 112; 17, 20) та декілька разів зустрічається у *Відевдаті* (8, 89; 14, 9). Як похідне слово з суфіксом представлене у *Відевдаті* (4, 50, 51; 6, 46; 7, 74; 9, 14; 16, 6) і лише декілька разів у 10-ому *Яшті* (10, 129; 10, 131).

В *Яснах* 30, 7; 32, 7; 51, 9 як окреме слово та в *Яшті* 17, 20 як композит (*aiāoχṣusta-*) воно вживається в есхатологічному значенні «розтопленого металу», в якому в кінці світу загинуть прибічники неправди та злі демони-деви. В *Ясні* 11, 7 та *Яшті* 13, 2 це слово вживається в космологічному контексті розуміння давніми іранцями неба як вогняного металу. Окремо треба відмітити ще одне значення цього слова в *Ясні* 9, 11, де йде мова про приготування їжі саме в металевому посуді, скоріше за все, в *казані*. У *Відевдаті* 5, 38 цей термін вжито в ритуальному контексті у переліку різних матеріалів (*x^varə Zaheca vastraheca draošca nimataheca aiāyheca*)³.

Повертаючись до припустимого перекладу цього терміну як «бронза»⁴, на нашу думку, з цим можна погодитися лише в тих випадках, коли метал має додаткове уточнення, зокрема, стосовно його кольорової символіки, як, наприклад, в *Яшті* 13, 2 при описі неба:

... *aiāyḥō kāhrpa x^vaēnahe* ...

... в образі металу вогняного⁵ ...

Інший приклад бачимо в *Яшті* 10, 96, де мовиться про матеріал зброї Мітри:

... *zarōiš aiāyḥō frahixtəm* ...

... з жовтого металу відлита ...

Розглянемо вживання цього слова в похідних словах, а саме в композитах, де перший – *aiiō.saēpā-* в *Відевдаті* 8, 89 має значення «металотопильня»⁶. Наступний приклад вживання цього терміну є в *фрагарді* 14, 9, в композиті, при описі матеріалу наконечників:

... *rixda zaēnāiš mat akana mat ʾrisqs aiiō.ayrāiš* ...

... п'ятий пояс з колчаном, з тридцятьма залізними наконечниками ...

Стосовно неоднозначності розуміння першої частини цього прикметника *aiiḍ.ayra*⁷ свідчать переклади, що наводять більш крихкий матеріал, наприклад, *мідь*⁸. З огляду на те, що схожий компаундний прикметник *áyoagrauā* характеризує наконечник зброї у *Pīvedī* X, 99, 6, якою Тріта подолав вепра⁹, і те, що лише *залізним* знаряддям можна вбити таку тварину¹⁰, спонукає до тлумачення цього слова як *заліза*¹¹.

Найбільшу кількість слів, до складу яких входив цей термін, містить *Яшті* 10, 70, де певні частини тіла вепра асоціюються з металом:

...*aiiaṅhḍ.pāḍahe aiiaṅhḍ.zastahe aiiaṅhḍ.jiiehe aiiaṅhḍ.dumahe aiiaṅhḍ.paitiṣṣ'arānahe*

...*залізно-ногого (позаду), залізно-ногого (попереду), залізно-сухожильного, залізно-хвостатого, залізно-целепного*

Цю асоціацію можна зв'язати з образом клинкової зброї, а саме кинджалом (*karṣāta-*), характерною і єдиною зброєю Веретрагни за *Яшті* 14, 27. У бою цією зброєю (кинджалом) колочі удари наносяться знизу, що добре співвідноситься й з тим, як вепр використовує свої ікла для поразки супротивника¹². Підкреслимо, що *вепр* є найпоширенішим втіленням Веретрагни, оскільки рефрен *Яшті* 14, 15 (2–8) ще двічі повторюється в *Яшті* 10, 70 (3–9) і 127 (2–8). Зазначимо, що починаючи з доби бронзи розвиток культу вепра на території степової та лісостепової зони Євразії, а також в Ірані починається синхронно з розвитком металургії та появою металевої мисливської зброї¹³.

В 13-му *Яшті* цей термін чотири рази зустрічається в наступних композитах. Один раз в *Яшті* 13, 112 він виступає частиною власного імені *aiiḍ.astaii-*, яке може бути перекладено як «Залізно-кістяний»¹⁴, та тричі в композитах при описі обладунку воїнів-*фравашів* (*Яшті* 13, 45):

... *aiiḍ.хаодā aiiḍ.zaiiā aiiḍ.vəṛə ʒrā* ...

... *шоломи з металу, зброя з металу, броня*¹⁵ *з металу*...

Як похідне слово з суфіксом *aiiaṅhaṅna*, що має переклад «залізний»¹⁶, представлене у *Відевдаті* (4, 50, 51; 6, 46; 7, 74; 9, 14; 16, 6) і лише кілька разів у 10-ому *Яшті* (10, 129; 10, 131). Той факт, що в *Яшті* 10, 129 цей прикметник має суттєві різночитання за рукописами (**Табл. 1**), спричинив перегляд значення цього слова (**Табл. 2**).

Різничитання *аҗһаёна* за рукописами

Джерело	Варіанти
F1, E1, Pt1, L18, K15, H3, H4	<i>аҗһаёна</i>
B6	<i>аҗһаина</i>
K12, J10	<i>аҗһан</i>
M12	<i>аїаҗһаёна</i>

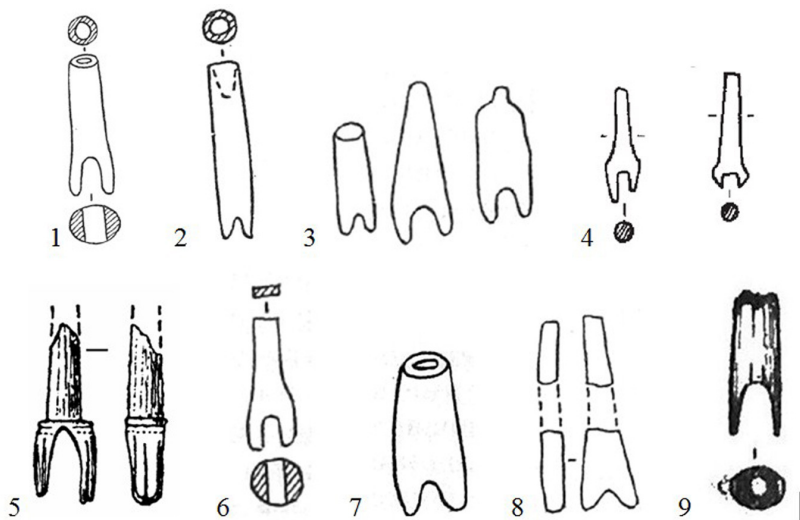
Варіанти перекладу *Яуита 10, 129*

<i>Яуит 10, 129:</i> ... <i>hazayræt ašunqm kahrkāsō.paranqm zaraniio.zafrqm sruuī.staiiqm asti</i> <i>Yā (aii)аҗһаёна sparəya hukəratanqm ...</i> ... <i>стріли грифо-пір'яні, золото-паці, рого-зубцеві (хвостовики), цєбото з кістяними відростками, добре зроблені ...</i>	
Fr. Spiegel ¹⁷	... a thousand arrows, feathered with vulture's feathers, with golden points, horn shafts with iron notches , well made ...
C. de Harlez ¹⁸	... un millier de traits aux plumes d'aigles, à la pointe d'or, au pied de corne, au manche de fer , bien faits ...
J. Darmesteter ¹⁹	... a thousand vulture-feathered arrows, with a golden mouth, with a horn shaft, with a brass tail , and well-made ...
A.V.W. Jackson ²⁰	... a thousand vulture-feathered, gold-notched [<i>lit.</i> gold-jawed], lead-poised arrows [the barb is of iron] ...
Fr. Wolff ²¹	... Tausend mit Geierfedern versehener Pfeile mit goldener Spitze, mit hörnernem Widerhaken , wohlgefertigter. <Es kommt vor, daß eiserne Sprossen (dran) sind> ...
В.С. Соколова (1950-е) ²²	... тысяча стрел / с перьями орла, — / с золотыми наконечниками, / с роговыми дrevками, / из железного прута , хорошо-сделанных ...
И. Gerchevitch ²³	... a thousand well-made vulture-feathered arrows, golden-mouthed, each having as barbs two (small) horns – that is two sprouts made of bone ...

И.М.Стеблин-Каменский ²⁴	... Стрел тыща златоустых / Хороших, с опереньем Из перьев хищной птицы / С шипами роговыми / (С отростками двумя) ...
E.M.F. Kanga ²⁵	... a thousand (arrows) of the arrows vulture-feathered, gold-notched, with a horn-shaft, with the edge-blade of iron, well-made ...
É. Pirart ²⁶	.. de mille fleches à plumes de vautour, à bec (= pointe) d'or et crochet d'os – И у а une barbe métallique –, bien faites.
P.O. Skjærvø ²⁷	... a thousand arrows, well-made, with vulture feather ²⁸ , some of which have stems made of bone ...
A.B. Вертиенко ²⁹	... <i>тысяча стрел ястребо-перьевых, злато-пастных, рого-зубцовых: что есть с костяными отростками, хорошо-сделанных ...</i>

Як показано в таблиці 1, лише в одному випадку в М12 (комплікативний рукопис XIX ст.) прописано *aiiaŋhaēna*³⁰. Втім, саме остання форма, під якою визначали матеріал як «залізний», завдяки «виправленню» Н. Л. Вестергарда, стала базовою для перекладів. Таким чином, з'ясувавши причину появи *aiiaŋhaēna* в *Яуті* 10, 129, ми можемо виключити цей фрагмент зі списку, де вживається прикметник *aiiaŋhaēna*.

Вже з кінця 50-х рр. XX ст., наприклад, в транслітерації до тексту 10-го *Яуті* І. Гершевіча прикметник *aiiaŋhaēna* відсутній, а замість нього надане *aŋhaēna*³¹. В перекладі даного слова дослідник спирався на і.-є. основу **os-* «кістка», що надало змогу інакше зрозуміти *матеріал*, з якого виготовлені, з його точки зору, «відростки» наконечників³². Ми приймаємо такий переклад прикметника *aŋhaēna* як «кістяний», але все ж схилиємося до розуміння під кістяними відростками не зубців наконечників, а *кістяних хвостовиків*, що не йде в розріз з технологічним процесом виготовлення наконечника. Таким чином, текст *Яуті* 10, 129 змальовує, на нашу думку, окрім наконечника та оперення стріли, типові хвостовики, виготовлені з рогу чи кістки, які застосовувалися з доби пізньої бронзи у стріл зрубної та сабатинівської культур³³, в скіфській культурі раннього залізного віку й у подальшому мали поширення до XVII ст.³⁴ (Мал. 1)³⁵. Спеціально виділені хвостовики стріл, імовірно, кістяні, можна побачити на античних зображеннях скіфських лучників (Мал. 2³⁶; 3³⁷) і на монетах Боспорського царства³⁸ (Мал. 4а³⁹, 4б⁴⁰).

Мал. 1. Зразки кістяних хвостовиків стріл
(доба бронзи – раннє середньовіччя)

Мал. 2. Зображення скіфа-лучника на червонофігурному блюді з Афін,
VI ст. до н.е., (London British Museum GR 1837.6-9.59)

Мал. 3. Зображення скіфа зі стрілою на електровому персні з Пантікапею, IV ст. до н.е. (Ермітаж, Інв. № П.1854.26)

Отже, огляд використання терміна *aiiah-* «залізо» в авестійській мові показав доволі широкий спектр його використання як іменника в *Яснах* (9, 11; 11, 7; 30, 7; 32, 7; 51, 9), *Яштах* (10, 96; 13, 2) *Відевдаті* (5, 38) та прикметника *aiiaṇhaēna-* «залізний» у *Відевдаті* (4, 50, 51; 6, 46; 7, 74; 9, 14; 16, 6) та 10-му *Яшті* (10, 131), так і як частини у різних компаундних прикметниках (*Яштах* 10, 70; 13, 45, 112; *Відевдаті* 8, 89; 14, 9). Контекст використання вказує на низку семантичних аспектів концепту заліза-*aiiah*. В *Яснах* 30, 7; 32, 7; 51, 9 та *Яшті* 17, 20 *aiiah-* набуває есхатологічного значення «розтопленого металу». В *Ясні* 11, 7 та *Яшті* 13, 2 *залізо* є елементом космологічного опису. В *Ясні* 9, 11 цей термін виступає у міфологічному контексті. У *Відевдаті* 5, 38 та 8, 89 *aiiah-* фігурує в ритуальних формулах. В *Яшті* 10, 70 із *залізом* асоціюються частини тіла вепра, тобто воно набуває релігійно-міфологічної семантики, оскільки вепр вважався втіленням військового божества Веретрагни. В *Яшті* 13, 112 *aiiah-* є частиною власного імені.

а

199

б

207

Мал. 4а-б. Зображення стріли на боспорських тетрадрахмах,
300–275 рр. до н.е.

Закономірними та поширеними є контексти, пов'язані з військовим зброєю та спорядженням. За *Яштом* 10, 131 із заліза виготовлені булави, а зброя Мітри – з жовтого заліза (бронзи?) (*Яшт* 10, 96). Із заліза-*aiiaha*, зокрема, виготовлені шоломи, зброя та броня воїна (*Яшт* 13, 45), наконечники стріл (*Відеват* 14, 9). Натомість, було з'ясовано, що традиційне в іраністиці залучення до тексту *Яшту* 10, 129 слова *aiiaṇhaēna* («залізний»), як коректури *aṇhaēna* за пізнім рукописом М12, є неправомірним, оскільки вносить фантастичні риси до реального й унікального для корпусу Авести опису структури стріли з вказівкою на кістяний хвостовик.

- ¹ Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. Т. 1. М., 2000. С. 146-147.
- ² Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch. Strassburg, 1904. Kol. 159.
- ³ За П. О. Шерве: «what he has gained (?) in food, clothing, wood, *felt, and iron» (Skjærvø P. O. Introduction to Zoroastrianism. Harvard, 2007. P. 132 – URL: <http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Zoroastrianism>).
- ⁴ Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Указ. соч. С. 146.
- ⁵ Тобто неба, що має колір вогню, за кон'юнктурою П. О. Шерве: «in the form of shining bronze» (Skjærvø P. O. Op. cit. P. 101).
- ⁶ Bartholomae Chr. Op. cit. Kol. 162; Авеста в русских переводах (1861–1996) / И. В. Рак (сост., общ. ред., прим., справ. разд.). СПб., 1997. С. 110.
- ⁷ Bartholomae Chr. Op. cit. Kol. 162; Malandra W. W. A glossary of terms for weapons and armor in Old Iranian // Indo-Iranian Journal. 1973. Vol. 15/4. P. 268; Крюкова В. Ю. Зороастризм. СПб., 2005. С. 265.
- ⁸ Darmesteter J. The Zend-Avesta. P. I: The Vendîdâd. Oxford, 1880. P. 169; Modi J. J. Archery in Ancient Persia – A Few Extraordinary Feats // Asiatic papers. P. III. Bombay, 1927. P. 66; Амбарцумян А. А. Некоторые военные реалии по материалам древнейшего фрагмента иранского эпоса «Айдагар и Зареран» («Сказание о Зарере») // Военная археология. Оружие и военное дело в исторической и социальной перспективе. Материалы Международной конференции 2-5 сентября 1998 г. СПб, 1998. С. 72.
- ⁹ Malandra W. W. A glossary of terms. P. 268.
- ¹⁰ Ермолов Л. Б. К вопросу о происхождении культа кабана в скифское время // Скифо-сибирское культурно-историческое единство. Материалы I Всесоюзной археологической конференции. Кемерово, 1980. С. 161.
- ¹¹ Вертиченко Г. В. Концепт ВЕПРЯ в молодавестийських текстах // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 50. Ч. 1. К., 2014. С. 141, 145-146.
- ¹² Gershevitch I. The Avestan Hymn to Mithra. Cambridge, 1959. P. 107, 221. Пор.: Malandra W. W. An Introduction to Ancient Iranian Religion. Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions. Minneapolis, 1983. P. 67.
- ¹³ Ермолов Л. Б. Указ. соч. С. 161.
- ¹⁴ Bartholomae Chr. Op. cit. Kol. 162.
- ¹⁵ К. Бартоломе (Ibid. Kol. 1421), а за ним і У. Маландра (Malandra W.W. A glossary of terms. P. 284, 289) віддають перевагу перекладу *vərəθra-* як «щит», відповідно, *aiið.vərəθra-* – «залізний щит» (Bartholomae Chr. Op. cit. Kol. 162). Втім, переклад як «броня» (Авеста в русских переводах. С. 332) або «нагрудник» (Skjærvø P. O. Op. cit. P. 102) виглядає більш вдалим, оскільки технологічно металеві щити не вготовлялися на момент формування лексики Авести.
- ¹⁶ Bartholomae Chr. Op. cit. Kol. 156.
- ¹⁷ Spiegel Fr. Avesta. The Religious Books of the Parsees. Vol. III: Khordah-Avesta. Hertford, 1864. P. 72.

- ¹⁸ de Harlez C. Avesta. Livre Secr e du Zoroastrisme / Biblioth que Orientale. T. V. P., 1881. P. 466.
- ¹⁹ Darmesteter J. The Zend-Avesta. Part II: The S r zahs, Yasts, and Ny yis. The Sacred Books of the East Vol. XXIII, Oxford, 1883. P. 153.
- ²⁰ Jackson A. V. W. Herodotus VII. 61, or the Arms of the Ancient Persians illustrated from Iranian Sources // Classical Studies in Honour of H. Drisler. N.Y. - L., 1894. P. 105.
- ²¹ Wolff Fr. Avesta. Die Heiligen B cher der Parsen. Strassburg, 1910. S. 218.
- ²² Соколова В. С. Авеста. Опыт морфологической транскрипции и перевод / И. А. Смирнова (подготовка материалов к изданию и редактирование). СПб., 2005. С. 339.
- ²³ Gershevitch I. Op. cit. P. 137.
- ²⁴ Авеста в русских переводах. С. 305.
- ²⁵ Kanga E. M. F. Yasht-B -Ma ni. Bombay, 2001. P. 137.
- ²⁶ Pirart  . Guerriers d'Iran. Traductions annot es des textes avestiques du culte zoroastrien rendu aux dieux Tistriya, Mi ra et Vr ragna. Paris, 2006. P. 153.
- ²⁷ Skj rv  P. O. Op. cit. P. 99.
- ²⁸ В перекладі опущено два наступних прикметника *zarani .zafr m sruu .staiiqm*.
- ²⁹ Вертиенко А. В. «Лук Митры»: информативность авестийских источников для археологических исследований // Кавказ и степь на рубеже эпохи поздней бронзы и раннего железа. Материалы международной научной конференции, посвященной памяти Марии Николаевны Погребовой, Москва, 25-27 апреля 2016 г. М., 2016. С. 50.
- ³⁰ Geldner K. Avesta. The Sacred Books of the Parsis. Vol. II: Vispered and Khorda Avesta. Stuttgart, 1889. P. 153.
- ³¹ Gershevitch I. Op. cit. P. 136.
- ³² Ibid. P. 280-281.
- ³³ Малов Н. М. Погребения с булавами и втоками из Натальинского могильника // Археология Восточно-Европейской степи. Ч. 2. Саратов, 1991. С. 15-42.
- ³⁴ Черненко Е. В. Скифские лучники. К., 1981. С. 28.
- ³⁵ За: Вертиенко А. В. «Лук Митры». С. 52, Рис. 2.
- ³⁶ Фото за: Curtis J., Tallis N. (Eds.). Forgotten Empire. The World of Ancient Persia. London, 2005. P. 248, Fig. 447.
- ³⁷ Фото за: Вертиенко А. В. Стрела: этимология термина и археология // Археология без границ. Коллекции, проблемы, исследования, гипотезы / Труды Государственного Эрмитажа. Вып. LXXVII. СПб., 2015. С. 92, Ил. 5.
- ³⁸ Боспорські тетрагалки із зображеннями стріли, 300–275 рр. до н.е.
- ³⁹ Абрамзон М. Г., Иванина О. А. Античные монеты: из собрания Керченского историко-культурного заповедника. Ч. 2. К., 2010. С. 238, Табл. 88, Рис. 199.
- ⁴⁰ Там же. С. 239, Табл. 89, Рис. 207.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эпилеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотовая статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпиграфики.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622